

У повітрі, немов парфуми чи нагріта олія, висів густий дух гірських квітів. Усе живе ховалося в тіні. Скрізь, серед чагарників і розжарених каменюк, таких гаряченних, що на них жодна істота й не сяде, ріс астрагал. В пагінцях сосонок, що проклюнулися поміж каміння й дивом прийнялися, сюркотіли цвіркуни.

Аж раптом прадавню, як навколишні гори, тишу порушила тиха музика, що неслась, мов невагома ниточка на вітрі, поступово наповнюючись гудінням труб і співучих голосів. Ящірки кинулися врозтіч, коли, струшуючи повітря гуркотом цимбал, труб і барабанів, на гребінь вийшли царські танцівниці. Нараз усі як одна зупинилися, захекані, мокрі від поту.

Цар виїхав наперед на своєму жеребці й спішився, демонструючи залишки молодечої спритності. Передавши віжки рабу, Дарій видерся на великий плескатий камінь і кинув погляд на долину. З висоти побачив шрами на землі – сліди війни та вогню. Вражений тим, як далеко і водночас близько до нього минуле, звів брови. На цьому самому місці він уже стояв тридцять літ тому, тож здавалося, варто зробити лише крок, і він знову потрапить туди, де поруч із ним буде батько, а попереду чекатиме ціле життя.

Місто Сарди лежало в руїнах. Пожежа давно вщухла, та коли піднявся вітерець, Дарієві здалося, ніби він вловив дух горілого – сморід обвугленої цегли, горілих парфумів або ж тліні. Помітив він і людей. Повітря було таке прозоре, що Дарій бачив іскри й тоненькі цвіочки диму, що здіймалися над вогнищами. Безперечно, частина городян утекла, а коли пожежа згасла, повернулася – або ж то просто мародери прийшли на руїни в пошуках золотих зерняток, які раніше були монетами.

Пожежа на ціле місто – подія завжди непересічна. Дивлячись із височенної гори на величезній відстані, йому було складно навіть уявити собі, як вогонь пожирає цілі вулиці, парки й квартали. Помітив Дарій і те, що сторожові башти уздовж великого муру впали, розкришилися. Дороги від мурів теж було добре видно. Чорні від попелу й сажі, сліди городян виступали чітко, ніби жили на старечій руці. Цар розумів, що незабаром у місто прийде й моровиця. Без влади над собою вцілілі нічого не робитимуть із тілами загиблих. Мертвих уже обсідали мухи, а живі надавали кроку, проходячи повз, аби не дивитися.

На цю думку Великий цар навіть не стрепенувся й не похитав головою. Смерть він бачив і раніше – ще й не раз. Знав, що до того як починати відбудову, його робітникам доведеться поховати загиблих у величезних неглибоких ямах за межею міста.

Нарешті розвернувся, щоб посвятити у свої міркування сина. Ксеркс був трохи віддалік від передніх рядів, сидів, заткавши одну ногу під іншу, на спині молодого слона. Дарій помітив, що хлопець відволікся на щось – либонь, чергового улюбленця. Малий завжди знаходив дорогою якесь створіння і дресирував собі на втіху. Останнім був цвіркун, перед ним – синя ящірка, яка їла, тримаючи їжу передніми лапками. Сам Великий цар ніколи не мав потреби в подібних розвагах. Його непокоїло, що хлопець недостатньо думає про імперію, яку згодом успадкує. Чоловік зітхнув. Його обсідав цілий легіон батьківських турбот.

Вся процесія зупинилася на помах його руки. Після підйому, що тривав цілий ранок, лиця царського почту радісно просіяли. Позаду правителя стояло шістдесят тисяч чоловік, ряди яких тягнулися так далеко стежкою, аж не видно було їм кінця-краю. Дарій прийшов готовий до війни, але застав тільки згарище.

Попереду, аж тремтячи від знемоги, відпочивали танцівниці. Одна з них упала просто на землю й зайшлася вереском, коли по ній пішли вози та вояки із задніх рядів. Обходили нещасну лише царські слони, перебірливі в тому, що чавити.

Дарій знав, що можна нічого не казати розпоряднику. Понурий вираз і збентежений рум'янець на лиці Ашара слугували достатнім доказом його ганьби. Ясно, що опікунку танцівниць увечері відшмагають, а можливо, й прив'яжуть до дерева і покинуть на роздертя левам та вовкам. Це буде уроком для всіх інших, аби знали, що не можна ганьбити Великого царя, який робить їм стільки честі.

Дарій був уже не тим бадьорим молодим воїном, що колись. Ладнаючись злізти з каменя, стримався, щоб не ойкнути від болю в стегнах та попереку. А колись би зіскачів, радіючи власній силі. Однак слуги добре його знали, а тому, коли він стояв і дивився вниз, піднесли східці. Тож він зійшов по них, тримаючи спину рівно й зберігаючи непорушно спокійний вираз на обличчі.

Сторожко дивлячись на батька, який прямує до нього, Ксеркс гадав, чи не покарає той його зараз за щось, що видно тільки цареві. Хлопець сидів на шовковій подушці в самих сандалях та шкіряній спідниці із золотими оздобами. Без сорочки він був живим нагадуванням про юність, що тільки більше отруювало настрої батькові.

Служниці посипали землю перед Великим царем сушеною лавандою та миртом. Підіймати голову було для Дарія приниженням, однак Ксеркс немовби заціпенів у сідлі. Величезний молодий слон крутнув головою, оглядаючи чоловіка, що наблизився до нього збоку. Хлопець і звір – обидва проходили непростий вік. Помахом руки Дарій прогнав служниць із квітами. Вони ж, тремтячи, поставали скраю від нього, готові щомиті знову посипати духмяним листом землю для того, чиї кроки сотрясають цілий світ.

– Ксерксе, спускайся, – наказав тихо Великий цар.

Син кивнув і виставив руку так, щоб її побачив слон. Піднявся хобот, і хлопець став на нього й м'яко опустився на землю з гордовитим виразом. Однак Дарій аніяк не відповів на фокус, якому місце хіба що на базарі чи в таборі лісорубів. Обійнявши

сина за плечі, підвів до місця, де той мав би чекати на батька. Там поклав руку на розжарену брилу.

– Бачиш місто? – спитав. – Бачиш, яке воно чорне від попелу?

Картинно виглянувши вдалечінь, Ксеркс незворушно кивнув. Дарій подумав, як пишається юнаком, який, безперечно, піде по його стопах, якщо на те буде воля владики мудрості Агури Мазди. Втім, покладати завеликі сподівання на майбуття, вголос і навіть у найпотаємніших думках, не варто. Владика світла чує все.

– Це – Сарди, столиця цього краю, – сказав він. – Вірніше, вже колишня. Ворог захопив її й спалив разом із великим храмом, який простояв тут дві тисячі років. Для того, Ксерксе, мені треба й стільки війська. До завтра кожнісіньку домівку та храм знесуть до основи. Ми відбудуємо все.

– Хто наспілився напасти на наше місто? – запитав Ксеркс.

– Афіняни, еретрійці, – відповів батько. – Греки. А я думав... Вони ж самі з десяток років тому відправляли посольство з проханням про дружбу. Я думав, вони згодні стати одним із моїх обраних, улюблених народів. Запропонувавши землі та води моему наміснику, вони повернулися додому, за море. Зізнаюся, від тих часів про них я майже й не думав.

Цар усміхнувся і спробував потріпати синові чуприну. Та коли хлопець відсмикнувся, довелось приховувати образ.

– Ксерксе, це – край світу. Менш як за два дні звідси починається море, а за ним пролягають землі, які ще не пізнали благословення наших законів та війська. – Махнув рукою на долину. – Від невідьницького ринку до золотих копалень – усе це мої володіння. Кожнісінький горщик, чашка, монетка, балка і дитя. Однак тут ми вдалині від рідного краю, серця батьківщини. Напевно, я був занадто м'який із ними, забагато прощав. Занадто я довірливий. Це моя одвічна слабкість.

Помітивши, як ніяково зам'явся син, Дарій усміхнувся.

– Кожен підтвердить, Ксерксе, що честі мені не бракує. Ти б таке пробачив? Коли я вже дав слово, то дотримаю його, хай би світ навколо мене сипався. Раз уже простив ворога, приві-

тав його, як рідне дитя, у власному домі, він знає, що не звідає мого гніву. Це відомо навіть грекам. Скільки б не брикалися й не верещали вони, справжні чоловіки серед них готові відкласти гординю й дати мені землі та води, і я завжди буду їхнім милостивим богом.

– Але чому? Нащо пробачати тим, хто зробив це – спалив Сарди?

Дарій нахилився до сина. І хоч напоготові задовольнити найменшу його примху стояла ціла сотня рабів та служників, а з нош із балдахіном виглядало двоє оголених жінок із підведеними кохлем очима, тієї миті він був зі своїм спадкоємцем сам на сам.

– Зараз, Ксерксе, я говорю як цар, тому слухай. Моє слово непорушне, бо коли хтось виходить на герць із моїми військами, я хочу, щоб він із жахом озирнувся на своїх союзників: чи не покинуть вони його на полі бою? Хочу, щоб, як власне ім'я, він знав, що коли здасться мені, відчує куряву на устах і дасть напитися зі своїх долонь, я шануватиму його, як союзника, до скону віків, не бажатиму йому зла й не чаїтиму помсти. Розумієш?

Ксеркс похитав головою і заплющив очі, відчувши подих холодного вітерцю, що збив денну спеку. І в ту мить тиші та спокою він зрозумів усе. А як розплющив очі, батько усміхнувся, побачивши в них блиск.

– Довіра до вас ослаблює їх... – промовив Ксеркс із легким подивом. – Це означає, що брат піде на брата, друг – на друга, шойно ми наблизимося. Але ж ціна, батьку? Ваша честь? Ви втрачаєте право на помсту – хіба це не забагато?

– Ні. В моїй імперії Мідії, Ассирії, Лідії та Індії сорок різних народів, і всі вони, численні, як та риба в океані, іменем єдиного бога, служать моєму престолу. Був би я ненадійним брехуном, вони б чинили більший спротив, щоб не пустити мене. Однак їхні володарі здобули палаци та землі. А тепер, у спокійні часи, навіть подумати не можуть, що їх завоювали.

– Але ж подумали, – зауважив Ксеркс.

Батько кивнув.

– Так. Ці міста, «Іонійський союз», усі такі. Хочуть до батьківщини, а не до нас. Видно, думали, що я засів десь далеко та й гадки не маю, що вони творять на західному узбережжі. По допомогу у вчиненні зради звернулися до греків, і ті хвойди прислали з Еретрії повні кораблі гоплітів, які розповзлись по узбережжю, лякаючи та вбиваючи народ, який належить мені. Кажуть, мовляв, пора скинути ярмо, яке я на них надів, і покласти край нашій «сваволі».

Цар не стримав сміху, хоч смішного в його словах було мало, а на очі йому спадала важка тінь.

– Вирізвавши мій гарнізон, греки підпалили очеретяні стріхи Сард. Вогонь полинув, як той вітер, охопивши все, навіть храм Кібели, великої матері богів. Таке важко пробачити.

Якийсь час цар стояв, виглядаючи вдалину. Син не наважувався обірвати його роздумів. Не опирався і тоді, коли батько знову поклав руку йому на плече.

– Відбудова триватиме один сезон. Мої війська обійдуть усі міста цього Іонійського союзу, несучи кару, яку призначу я. Чоловікам відрубують руки, щоб не могли більше прийти до нас зі списом та мечем. Найгарніші діти підуть на наші невольницькі ринки. Старих кинуть у вогонь. Часом, мені здається, ніби це теж прояв милосердя – до тих, хто загине. От бачиш? Навіть у полум'ї гніву я зберігаю місце для мудрості. Бо розумієш, Ксерксе, я не тиран, та коли вже встаю, зрушають з місця гори й здіймається ревище більше, ніж від гуркоту кроків тисячі царів. Після мене ти теж пізнаєш це. Простолюдини або царі – всі вони раби для нас.

На ці слова синове обличчя засяяло радістю. Ксеркс підняв лівицю й торкнувся пальців, що лежали на його голому плечі. Своєю мудрістю батько збудував імперію небачених могуття й сили, де усе відбувалося так, як скаже він. Цілий світ йому кланявся. Ксеркс думав, що за батьковим велінням може йти навіть дощ.

– А як щодо греків, батьку?

– Вони вернулися додому на своїх кораблях і не відають нічого, як ті діти. Зрештою, вони винищили мої гарнізони,

тож вірять, буцімто справу зроблено. Помиляються. Справу тільки розпочато! Ми з ними ще побачимося, але спершу мушу навести лад тут.

Цар кинув погляд через плече на ряди особистої варти в білих плащах із металевими пластинами. Спека була нестерпна, та вояки стояли незворушно, мов кам'яні. Досить було тільки царського погляду, щоб наперед вийшов їхній командувач і пав ниць, затуливши очі. Коли ж піднявся, на змащену олією зброю налипла курява, надавши їй вигляду справжнього знаряддя воїна, а не звичайної прикраси. Дарій сприйняв це за добре знамення.

– Датію, подай мені лука.

Царську зброю вийняли з чохла і натягнули тятиву за ту коротку мить, що цар простягнув руку. Дарій перейняв змашеного олією лука, завдовжки майже як сам, з оббитим золотом руків'ям, що виблискувало на сонці.

– Стрілу, – звелів Дарій.

Приклавши стрілу до тятиви, відтягнув її з легкістю, бо в стрільбі вправлявся кожного дня із самого малечку. М'язи на руці, плечі та грудях напружилися, й він відпустив стрілу, яка полетіла аж у долину.

– Ця стріла – моя обітниця, – долинули до Ксеркса батькові слова. – Владико мудрості! Я благаю тебе, щоб ти дав мені змогу помститися на афінянах.

Віддавши лука, підкликав пальцем свого виночерпця. Стрункий юнак хоч і служив цареві всі двадцять років свого життя і мав становище в золотому дворі, та однаково, без жодного вагання, впав ниць, миттю відчувши настрій володаря.

– Мішаре, відсьогодні в тебе нові обов'язки. Підведися й прийми їх із моїх рук.

Євнух неквапно підвівся і, потупивши погляд, стояв перед батьком і сином. Його шовкове вбрання припало порохом, а вигляд плям поту взагалі обурих Ксеркса. Таке нехлюйство непростиме, коли є раби, які викупають і перевдягнуть чоловіка стільки разів, скільки йому забажається. Але ж і Мішар не чоловік.

Одного разу Ксеркс наказав вартовим скрутити його, а сам оглянув давню рану і крихітну, зморщену калитку, темну, як синець. Мішар тоді ридав, як баба. Дивно, що хоч і розуміє, що власне життя йому не належить, раб усе ж прагне зберегти рештки гідності – яка належить йому не більше, ніж плоди праці його рук! Ксеркс вважав, батько дозволяє декому зі слуг забагато вольностей, імовірно, через давню дружбу. Так коли настане Ксерксова черга, він такої помилки не повторить. Ця думка втішила хлопця.

– Мішаре, – продовжив цар, – кожного вечора, коли мені накриватимуть на стіл, ти будеш підходити до мене і, не боячись покарання, перебивати словами: «Владарю! Не забувай про греків!». Ти зрозумів, що я тобі сказав?

Виночерпець спробував кивнути, але тремтів усім тілом так, що Ксеркс подумав, ніби той захворів. Мішар теж побачив чорні руїни Сард, а того й не знав, як поведеться цар. Прокотившись по лобі, в зморшки навколо фарбованих губів, стекла цівка поту.

– Я... Я... Я розумію, великий владарю, і робитиму, як скажеш ти.

– Ще б пак, Мішаре. Бо як забудеш, накажу видерти той гарний язик, який належить мені. А зараз забирайся – і перевдягнись. Бо те, що зараз на тобі, хіба що для кострища годне.

Євнух поклонився і поспішив геть. Ксеркс не зводив вичікувального погляду з батька, в якому зараз бачив вовка, підкорювача народів.

– Отож, – озвався знову цар, – про борг перед греками я не забуду, сину. Допоки його не буде сплачено тисячу разів. Народ вони нечисленний, ще й розрізнений. Куплю кораблі у фінікійців та й відправлю сюди частину ледацюг із західних гарнізонів. Забагато тут, Ксерксе, придворних полководців розвелось – гладких, м'якотілих, звиклих до розкошів. Думаю, невеличкий похід їм не завадить. Заодно й подивимось, як мої безсмертні¹ переносять відкрите море. Ото комедія буде подивитися, як полководці, як-ото Датій, вибльовують сніданок через борт!

¹ Елітні війська Стародавньої Персії.